

پژوهشی در گلیم شیریکی پیچ شهر جهانی سیرجان

شهرستان سیرجان در سال ۱۳۹۶
(۲۰۱۷ میلادی) به عنوان شهر جهانی
صنایع دستی در رشته گلیم
از سوی شورای جهانی صنایع دستی
(WCC) ثبت شده است.

بافتندگی عشایری و روستایی استان کرمان، جهانی شدن گلیم سیرجان را در پی داشت و امید می‌رود به‌زودی ثبت شهر راور را به‌عنوان شهر ملی و جهانی فرش دستبافت به همراه داشته باشد.

گلیم به‌عنوان یکی از قدیمی‌ترین دستبافته، پیوسته حائز اهمیت می‌باشد. این دستبافته در استان کرمان دارای تنوع زیادی در طرح، نقش، رنگ‌بندی و تکنیک/روش بافت است. این دستبافته در استان کرمان به‌صورت گسترده و متنوع هم در جوامع عشایری و روستایی و هم در نقاط شهری بافته شده و مورد استفاده مختلفی قرار گرفته و به تناسب شهرت دارد.

گلیم‌های استان کرمان از نظر تکنیک بافت انواع مختلفی دارند که از میان آن‌ها می‌توان به گلیم‌های شیریکی پیچ اشاره کرده که به لحاظ ظرافت، تنوع نقوش و رنگ و کیفیت از شهرت بیشتر و جهانی - این تکنیک بافت ثبت ملی و ثبت جهانی شده است - برخوردار هستند.

زیبایی گلیم‌های شیریکی پیچ استان کرمان بیشتر مدیون نقوش دل‌انگیز و رنگ‌های جذاب آن است. این نقوش برگرفته از طبیعت، محیط زندگی و هر آنچه که بافنده‌ی عشایری در اطراف و اکناف خود دیده و تجربه کرده است. به‌مرور زمان در ذهن خلاقش نقش بسته و بر دستبافته‌ها و گلیم‌هایش بافته‌اند.

همان‌گونه‌که پیش‌تر اشاره شده؛ در سال ۱۳۹۶ با توجه به پتانسیل منطقه و حمایت همه‌جانبه بخش‌های دولتی - بخصوص وزارت میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری - به‌عنوان متولی این هنر - و بخش‌های خصوصی و سایر همکارانشان و همچنین مسئولان، هنرمندان و دست‌اندرکاران هنر و صنایع‌دستی استان و شهرستان سیرجان، گلیم سیرجان ثبت جهانی شد و دسترنج بافندگانش بیش‌ازپیش شهره گشت. با ثبت جهانی گلیم سیرجان در شورای جهانی صنایع‌دستی و راه یافتن این دستبافته ارزشمند به بازارهای جهانی و به‌تناسب توجه و حمایت

عقیل سیستانی

دانشجوی دکتری رشته پژوهش هنر، رئیس کارگروه فرش و صنایع‌دستی کمیسیون گردشگری، فرش و صنایع‌دستی اتاق بازرگانی کرمان

شهر جهانی سیرجان

فراوانی مواد اولیه بومی و محلی و تنوع ایلات و اقوام مختلف در حوزه فرهنگی جنوب شرق ایران بخصوص استان کرمان و شهر جهانی سیرجان را می‌توان به‌عنوان یکی از دلایل شکل‌گیری و گسترش هنر بافندگی در این حوزه در نظر گرفت که باعث خلق آثار منحصر به فردی از پشم و کُرک طبیعی گردیده است. با ثبت جهانی گلیم سیرجان در سال ۱۳۹۶ (۲۰۱۷ میلادی) از سوی شورای جهانی صنایع‌دستی (World Crafts Council) به اختصار (WCC)، معروفیت دستبافته [۱]، بویژه نمونه‌های بافته شده در منطقه سیرجان، غنای فرهنگی و هنری این خطه را دقیق‌تر در سطح ملی و بین‌المللی نشان می‌دهد که انتخاب مادر صنایع‌دستی آسیا و اقیانوسیه از سوی این شورا (در رشته گلیم‌بافی) مرحوم ماه نساء شهسوار پور با سابقه ۱۰۳ سال گلیم‌بافی از استان کرمان و منطقه سیرجان است.

واقع‌بینانه، بعد از دوازده سال تحقیقات در دستبافته شهری، عشایری و روستایی استان کرمان، باید گفت؛ والاترین هنر این استان، هنر بافندگی می‌باشد و این استان خالق زیباترین دستبافته‌هاست. این هنر، شایستگی ارائه هویت و هنر ایرانی را دارد و بایسته است که استان کرمان در آینده‌ای نزدیک به‌عنوان شهر جهانی دستبافته شهری، عشایری و روستایی نیز ثبت و شناخته شود.

به‌طور کلی، قالی و دستبافته استان کرمان بر سه نوع شهری، روستایی و عشایری بافت تقسیم می‌شود. دستبافته عشایری و روستایی بافت اغلب در بین ایلات و عشایر مناطق سیرجان، بافت، آرزوئیه، رابنر، بردسیر، شهرباک، جیرفت، عنبرآباد، کهنوج، فاریاب، منوجان، قلعه‌گنج و رودبار جنوب و دستبافته شهری بافت بیشتر در مناطق شهری نشین راور، رفسنجان، ماهان، چوپار، کوهبنان، بردسیر، زرنده، گلباف و خود شهر کرمان و مناطق تحت پوشش آن بافته شده‌اند. هدف از طرح این موضوع آن است که در مناطق عشایر نشین، از جمله سیرجان، همان بافندگانی که در گذشته قالی و سایر دستبافته عشایری و روستایی، مانند قالی، خُرچین، جوال، توبره، کشک دان، نمکدان و ... بافته‌اند، در دهه‌های اخیر نیز همان طرح‌ها، نقش‌ها و رنگ‌ها را با همان تبحر و دانش و حتی بهتر از قبل در بافت گلیم شیریکی پیچ و گلیم فرش [۲] صرف نموده‌اند. در نتیجه، این پتانسیل، ارزش و قدمت در هنر

گلیم به‌عنوان

یکی از

قدیمی‌ترین

دستبافته،

پیوسته حائز

اهمیت می‌باشد.

این دستبافته

در استان کرمان

دارای تنوع زیادی

در طرح، نقش،

رنگ‌بندی و

تکنیک / روش

بافت است.

این دستبافته

در استان کرمان

به‌صورت گسترده

و متنوع هم در

جوامع عشایری

و روستایی و هم

در نقاط شهری

بافته شده و مورد

استفاده مختلفی

قرار گرفته و به

تناسب شهرت

دارد.

- باشند.]] (باستانی‌پاریزی، ۱۳۸۹، ۶۶۴) - خراسانی، خواجویی - یکی از قدیمی‌ترین ایلات سیرجان هستند که «بنا به روایات معمربین خودشان، اصالتاً عرب بوده‌اند و پس از فتح ایران وارد این کشور [و این منطقه] شده‌اند» (امانی، ۱۳۹۳، ۱۷۶) - لری و طوایف شول - احمدعلی‌خان وزیری در کتاب تاریخ کرمان درباره منشأ طایفه شول متفاوت‌تر از بقیه منابع نوشته: «[این طایفه] در غرب و جنوب سیرجان سکونت دارند و چنان می‌نماید که از زمان انوشیروان [ساسانی] به این نواحی کوچانده شده باشند» (وزیری، ۱۳۸۵، ۸۳۳) - آل سعدی و طوایف مستقل میرپاریزی، محمودآبادی و زیدآبادی است.

بر اساس تحقیقات می‌توان گفت؛ ایلات ترک‌تبار افشار و بچاقچی مهم‌ترین وارثان تکنیک شیریکی پیچ در منطقه سیرجان، شهرستان بافت یا به‌طور کلی، استان کرمان، بوده‌اند. ایل افشار، شاخه‌ای از ایلات ترک است که در گذشته آنان را ترکمن می‌نامیدند. همچنین، ماهرترین بافندگان این اقلیم هستند. غنای طرح، نقش، رنگ‌بندی و کیفیت بافت و به‌اصطلاح تجار و

ملی و بین‌المللی به چنین هنری، بیش‌ازپیش ضرورت معرفی، نگهداری، ترویج این هنر ارزشمند را به همراه داشت.

معیشت مردم سیرجان بر پایه کشاورزی، باغداری، دامداری، صنعت، ساختمان، معدن، صنایع‌دستی، بویژه دستبافته عشایری و روستایی - بخصوص گلیم‌بافی و قالی‌بافی - و حمل‌ونقل استوار است. هنر گلیم‌بافی یا بافندگی، در این شهرستان مختص زنان و دختران است و تجارت آن مختص مردان می‌باشد.

استان کرمان بر اساس سرشماری ۱۳۶۶ دارای بیست‌وهشت ایل در بیلاق و قشلاق، چهل‌ودو طایفه مستقل در بیلاق و چهل طایفه مستقل در قشلاق بوده و بر اساس سرشماری ۱۳۷۷ با سی‌ویک ایل در بیلاق و قشلاق و پنجاه‌وهشت طایفه مستقل در بیلاق و پنجاه‌وپنج طایفه مستقل در قشلاق [۳] بیشترین ایل و طایفه را در کشور دارد. این استان بعد از استان فارس، دومین منطقه‌ای است که بیشترین جمعیت عشایری را در خود جا داده است. [۴] منطقه سیرجان با هفت ایل و چهار طایفه مستقل با مساحت ۱۲۷۱۹ کیلومتر مربع معادل ۸/۹ درصد مساحت استان را بر اساس تقسیمات کشوری و جمعیتی سال ۹۰ به خود اختصاص داده است. همچنین، بر اساس نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن (آخرین سرشماری رسمی) در آبان ۱۳۹۵، کل جمعیت شهرستان ۳۲۴۱۰۳ نفر بوده است. (نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۹۵ استان کرمان، ۱۳۹۸، مرکز ملی آمار ایران).

ایلات و طوایف مهم بافنده شهر سیرجان

همان‌گونه پیش‌تر اشاره شد؛ منطقه سیرجان هفت - در برخی منابع هشت - ایل و چهار طایفه دارد.

این شهرستان، پهنه جغرافیایی و تاریخی گسترده و عظیمی دارد و یکی از غنی‌ترین مناطق به لحاظ تعدد قوم و تنوع تکنیک بافت دستبافته، طرح و نقش به‌حساب می‌آید. همین تنوع قوم - تُرک، گُرد، لُر، عَرَب، فارس و ... - یکی از ویژگی‌های بالقوه این منطقه تاکنون بوده است. ایلات و طوایف بافنده منطقه سیرجان شامل ایلات افشار، بچاقچی - ایل افشار کرمان که در زمان شاه‌طهماسب به این ناحیه کوچانیده شده است، به دو تیره افشار و بچاقچی تقسیم می‌شوند. مرکز بچاقچی‌ها، شهر سیرجان است - رائینی، قرائی - «ایل قرائی از ایلات قدیمی است که بیشتر در حدود پاریز و بافت سکونت داشته‌اند. گمان کنم از بقایای قراختائیان کرمان - قرن هفتم ه‍.ق

نوع دستبافته: گلیم
 طرح: بته‌شاهی
 حاشیه اصلی: قوش
 نقش سرپلاس یا
 حاشیه خارج از قاب
 (بالاوپایین): این
 طایفه به آن ستاره
 هزارپاره می‌گویند.
 نوع و تکنیک
 بافت: گلیم‌بافی یا
 تکنیک شیریکی پیچ
 (پیچ‌باف)
 تاریخ بافت: ۱۳۷۵
 بافنده: طایفه جامع/
 جامعه بزرگی از ایل
 افشار
 محل بافت: سیرجان
 اندازه: ۱۴۰×۲۲۰
 سلتیمتر

بافتگی در شهر جهانی سیرجان

همان‌گونه پیشتر اشاره شد؛ منطقه سیرجان، یکی از مناطق مهم و معروف عشایرنشین / ایلیاتی‌نشین (ایلیاتی‌باف) - در کنار شهرستان‌های بافت، رائر، آرزوئی، بردسیر، شهربابک، جیرفت، عنبرآباد، کهنوج، منوجان، فاریاب، قلعه‌گنج و رودبار جنوب - استان کرمان است. این منطقه، به لحاظ تولید دستبافته، به سه گروه دستبافته گلیم‌بافی / گلیمینه / تخت‌باف، دستبافته قالی‌بافی / فرشینه / پرزباف و دستبافته ترکیبی گلیم‌بافی و قالی‌بافی / گلیم‌فرش / گلیم برجسته / گلیم گل‌برجسته / گلیم قالی‌بری تقسیم می‌شود. تکنیک / روش گلیم‌باف ایلات منطقه نیز، به‌لحاظ شیوه بافت، به سه گروه ساده‌باف یا پودگذاری، پیچ‌باف یا پودپیچی و ترکیبی یا گلیم‌فرش تقسیم می‌گردد. گروه ساده‌باف یا پودگذاری نیز شامل تکنیک‌های پودنما، تک‌قلاب، جفت‌قلاب، پودمعلق، پوداضافه و چاک‌دار (این تکنیک کمتر در دستبافته استان کرمان و منطقه سیرجان به‌کار رفته است) می‌شود. از گروه پیچ‌باف یا پودپیچی به گلیم شیریکی پیچ باید اشاره کرد که مشهورترین و متداول‌ترین تکنیک بافتگی در منطقه سیرجان و حومه آن به‌شمار می‌رود. این تکنیک بافت، ثبت ملی و ثبت جهانی شده است.

بافتگی تقریباً در تمامی ایلات این منطقه از جمله افشار، بُچاقچی، رائینی / رایینی، قرائی / قرائی، خواجوی / خواجویی، خراسانی، لُری و طوایف شول و آل‌سعدی، مستقل میرپاریزی، مستقل محمودآبادی، مستقل زیدآبادی و طایفه میرپاریزی در هفت نقطه شهری (سیرجان، نجف‌شهر، پاریز، هماشهر، زیدآباد، بلورد و خواجوشهر)، پنج بخش (مرکزی، پاریز، گلستان، زیدآباد و بلورد) و ده دهستان (چهارگنبد، پاریز، گلستان، شریف‌آباد، بلورد، نجف‌آباد، سعادت‌آباد، ملک‌آباد، زیدآباد و محمودآباد) وجود داشته است و امروزه نیز ادامه دارد. آبادی‌های اطراف این دهستان‌ها - بخصوص چهارگنبد، بلورد و پاریز - مرکز ایلات و طوایف بسیاری بوده است. به‌مرور که زندگی کوچ‌نشینی و عشایری دستخوش دگرگونی شد، ایلات مورد اشاره نیز در این بخش‌ها، دهستان‌ها و شهرها، بخصوص سیرجان، اغلب یکجانشین شدند.

تنوع قوم، طرح، نقش، نوع بافت، بافنده و کیفیت غنی و عالی دستبافته در این منطقه قدمت زیادی دارد. اگرچه تاریخ دقیق بافتگی در این منطقه، به‌دلیل عدم وجود فرش رقم‌دار و قدیمی، حتی در یافته باستان‌شناسان -

بازاریان فرش، «پختگی» دستبافته‌شان قابل‌تشخیص و غیرقابل‌انکار است. بر اساس تحقیق صورت گرفته باید گفت؛ افشارها بین ایلات استان کرمان، بیشترین تنوع طرح و نقش را دارند.

پیتراف. استون درباره افشارها نوشته است؛ «از ایلات ترک؛ که در گذشته آنان را ترکمن می‌نامیدند. مردمان این ایل در ترکیه، قفقاز و ایران پراکنده هستند. بزرگ‌ترین گروه جمعیتی آنان در کرمان - ایران سکونت دارند» (استون، ۱۳۹۱، ۳۶).

ایل بُچاقچی - پچاقچی - دومین ایل معروف و بافنده منطقه سیرجان، بعد از ایل افشار، محسوب می‌شود. متأسفانه اطلاعات دقیقی از منشأ و زمان کوچ بُچاقچی‌ها، به کرمان و منطقه سیرجان، در دست نیست. اگرچه در میان اسناد تاریخی، نقل‌قول‌های مختلفی درباره ایشان آورده شده است؛ برخی آنان را از ایل افشار جدا ندانسته و معتقدند، بعضی در زمان شاه‌طهماسب و تعدادی در زمان نادرشاه به کرمان کوچ داده شده‌اند و ... [۵]

نوع دستبافته: گلیم
طرح: پته‌دنداندار،
پته‌حیوانی
حاشیه اصلی:
ستاره‌مرغو
نقش سرپلاس
(بالاوپایین): این تیره
به آن نقش اشکم‌پاره
می‌گوید.
نوع و تکنیک
بافت: گلیم‌بافی با
تکنیک شیریکی پیچ
(پیچ‌باف)
تاریخ بافت: ۱۳۴۰ تا
۱۳۴۵
بافنده: تیره عوض‌پور
از طایفه سیاه‌جل ایل
رائینی
محل بافت: مرز
مشترک بین سیرجان
و بافت
اندازه: ۱۳۲ × ۲۲۱
ساتنیمتر

تولیدی و صادراتی صنایع دستی کشور قرار دارد. گلیم و دیگر دستبافته‌های افشاری و غیرافشاری منطقه سیرجان در دنیا اعتبار و شهرت خاصی دارد. به‌مرور که عشایر در سیرجان و حومه آن تخت قاپو شدند، بالطبع دامداری کم‌رنگ شد و اغلب زنان عشایر، به هنر گلیم‌بافی اشتغال پیدا کردند.

بیشتر زنان این شهر به حرفه بافندگی و برخی از مردان آن نیز به دادوستد یا دیگر حرف وابسته به هنر بافندگی، از جمله رنگرزی، دادوستد پشم و گُرک و ... سرگرم هستند.

تعریف گلیم

گلیم: قدیمی‌ترین نوع دستبافته و محصولی است که از درگیری تاروپود پشمی یا تمام‌پشم و پشم و پنبه به‌دست می‌آید. بیشترین کاربرد گلیم به‌عنوان فرش زیر پا و دستبافته کیسه‌ای - توبره، خُرچین، رکعت، مفرش، نمکدان، خوره، جوال، گاله، کشکدان، قاشق‌دان، دکارت‌دان، چیق‌دان، توشه‌دان، آینه‌دان، دست‌دان و ...، سفره، گهواره بچه (اصطلاحاً نعنو یا ننو) و پوشش و تزئین (جُل) حیوان باربر (اسب، قاطر و شتر) بوده است. اگرچه امروزه - به شکل مدرن و غیرکاربردی (تزئینی) - در خانه شهری نیز به‌کار می‌رود.

به‌دلیل ضایع شدن پشم در گذر زمان - غیرممکن به‌نظر می‌رسد، اما مُسَلَّم است که ارتباط مستقیمی بین زندگی شبانی و گله‌داری با بافندگی وجود داشته است. تاریخ دقیق زندگی شبانی در منطقه کرمان (مناطق عشایری) نامشخص؛ ولی محرز است که با ورود عرب‌ها (در اوایل ورود اسلام به خاک ایران)، ترک‌ها (در دوره سلجوقی)، لُر‌ها (در دوره تیموری)، افشارها (در دوره‌های صفویه و افشار) و دیگر ایلات مهاجر (در دوره‌های زندیه و قاجار) در آنجا، بافندگی تشدید شده و قبل از آن، بدون شک بافندگی در بین طوایف بومی این منطقه، وجود داشته است.

منطقه سیرجان، یکی از غنی‌ترین مناطق، به لحاظ تعدد قوم - ترک، گُرد، لُر، عرب، فارس و ... - بوده است که در دوره‌های متوالی، به‌دلایل مختلفی، به این منطقه کوچ کرده یا کوچ داده شده‌اند. تعدد قوم، یکی از ویژگی‌های بالقوه این منطقه است؛ به این دلیل که هر ایل و طایفه، آداب، رسوم و فرهنگ خاصی دارند که با دیگری فرق دارد؛ پس هرکدام دستبافته‌اش برگرفته از همین آداب، رسوم، فرهنگ و نگرش است؛ چنان‌که می‌توان گفت؛ تاکنون دستبافته‌های مذکور، آن‌چنان که شایسته و سزاوارش بوده، معرفی نشده‌اند و پژوهش ژرفی درباره ویژگی - نام و فلسفه طرح و نقش، سیر تغییر و باور مردم و مهم‌ترین آن، یعنی هویت ایلات بافنده - و تنوع‌شان صورت نگرفته است. آنچه مُسَلَّم است این‌که؛ گلیم‌بافی و قالی‌بافی از گذشته در سیرجان وجود داشته و با ورود اقوام مهاجر - ایلات و طوایف مستقل از جمله افشار، بُقاجچی، قرائی، لُری، خراسانی، شول و ... - به این منطقه، تنوع و گسترش بیشتری یافته است.

وضعیت گلیم‌بافی در شهر جهانی سیرجان

شهرستان سیرجان، هم در داخل و هم در خارج از کشور، شهرت و جایگاه خاصی در تولید و تجارت دستبافته عشایری و روستایی - بخصوص در دهه‌های اخیر در گلیم (گلیم شیریکی و گلیم‌فرش) - به‌دست آورده است و این اعتبار ریشه در پتانسیل‌های خاص جغرافیایی، اقتصادی، تاریخی و فرهنگی این منطقه دارد؛ همین عامل باعث شده سیرجان در بین شهرهای استان کرمان معروف‌تر و در نهایت جهانی شود. امروزه تولید و فروش گلیم در منطقه سیرجان و حومه آن جلوتر از دیگر محصولات صنایع دستی از جمله قالی‌بافی، پته‌دوزی، ترمه‌بافی، مسگری و ... است و در صدر کالاهای صادراتی استان کرمان و شهرستان سیرجان می‌باشد؛ به‌نوعی، گلیم سیرجان در صدر کالاهای

نوع دستبافته: گلیم
طرح: راه‌راه
(محرمات)، ترنج‌دار
حاشیه اصلی: نوعی
نقش گل‌برگ‌دار
نوع و تکنیک
بافت: گلیم‌بافی یا
تکنیک شیریکی‌بیچ
(بیچ‌باف)
تاریخ بافت: ۱۳۸۰
بافنده: طایفه دامنه‌ای
ایل افشار
محل بافت: سیرجان
اندازه: ۱۵۰ × ۲۰۰
سانتیمتر
توضیح: نقش عقربو
گلدان در این گلیم
به‌کار رفته است.

دلیل که در بافت قالی هم پیچش خامه‌ها، به دُور دو تار چله است. در گویش محاوره ای برخی از آن به نام گلیم شیرکی پیچ یا گلیم سوزنی هم یاد می‌کنند.

تنوع دستبافته گلیم شیرکی پیچ

تکنیک گلیم‌بافی شیرکی پیچ از دیرباز در دستبافته‌هایی مانند گلیم زیرانداز، گلیم روباری / تزئینی، کناره، توبره، خُرجین، سفره، دُمک‌بند، رکعت، مفرش، نمکدان، خوره، جوال، گاله، کشکدان، قاشق‌دان، دکارت‌دان، چپق‌دان، قرآن‌دان، جادعایی، آینه‌دان، گهواره بچه (اصطلاحاً نعنو یا ننو)، پوشش و تزئین (جُل) حیوان باربر (اسب، قاطر و شتر)، توشه‌دان، دست‌دان و کاربردهای امروزی‌تر از جمله کیف، جادستمال کاغذی، کوسن، رومیزی، روپُنی، زیرتلفنی و ... بافته شده است. امروزه بیشترین کاربرد را در دستبافته، گلیم (زیرانداز)، کناره، سفره، کیف و جا دستمال کاغذی دارد.

تاریخچه گلیم شیرکی پیچ

از سرآغاز و تاریخچه بافت این تکنیک در کرمان نیز اطلاعات دقیق و درستی در دست نیست؛ اما مُسَلَّم است

اصطلاح شیرکی پیچ

شیرکی پیچ از ترکیب دو کلمه شیرکی / شیریک و پیچ تشکیل شده که بر اساس تحقیق میدانی، هر بخش دربرگیرنده استدلالی جداگانه است. نام پیچ از بافت پیچ‌گونه این گلیم آمده و عنوانی است که از گذشته به این تکنیک داده شده و تا به امروز نیز گاهی پسوند پیچ یا پیچ‌باف در دستبافته‌ای چون گلیم‌پیچ، کشک‌دان پیچ، قاشق‌دان پیچ و ... در گویش عشایر این مناطق به‌کار رفته و لفظ شیرکی نیز از مفهوم شُرِیک (کلمه ترکی که افشارها به شُرِیک، شیریک می‌گویند) و از شُرِیکی / مشترک کار کردن دو یا چند بافنده در بافت یک گلیم - در چند دهه اخیر، بعد از تجاری شدن گلیم (این نوع دستبافته در گذشته فقط برای مصرف خانگی، ایلی و منطقه‌ای استفاده شده) و تغییر اندازه و رواج دستمزدی‌باف، دو یا سه نفر بافنده مستقل، برای بافتن یک گلیم، به‌طور شیرکی، بافت آن را برعهده داشته‌اند - گرفته شده است. البته برخی نیز بر این باورند که شیریک از پیچیدن پود به دُور دو تار به‌وجود آمده است؛ چون پیچش خامه (نخ‌های رنگی) در بافت شیرکی پیچ به دُور دو تار است، ولی این باور، منطقی نیست؛ به این

نوع دستبافته:

نمک‌دان

طرح: راه‌راه (محرمات)

حاشیه اصلی: عقربو

گلداز

تاریخ بافت: ۱۳۲۰ تا

۱۳۲۵

نوع و تکنیک

بافت: گلیم‌بافی با

تکنیک‌های ترکیبی

(نما یا تکنیک‌های

پودمعلق و پودنما/

ساده‌باف، پشت با

تکنیک پودنما)

بافنده: طایفه عاشوری

ایل رائینی

محل بافت:

چشمه‌سرخ از توابع

سیرجان

اندازه: ۶۰×۶۵

سانتیمتر

توضیح: نقش آلاگل

در متن این نمک‌دان

به‌کار رفته و قابل

مشاهده است.

گلیم‌های دیگر، از معروفیت بیشتری برخوردار است. این تکنیک، علاوه بر دستبافته گلیم، در بیش‌ترین دستبافته گلیم‌باف - از جمله خُرجین، سفره، توشه‌دان، توبره، مفرش، نو، رکعت، دست‌دان، جل اسب، نمک‌دان، جوال، درفش‌دان و ... - در اغلب مناطق و ایلات سیرجان - و برخی از مناطق همجوار که بعضی طوایف مناطق ذکرشده قشلاق‌شان را در آنجا به‌سر برده‌اند - کاربرد داشته است. پیچ‌بافی، شاخصه این نوع تکنیک بافت گلیم است. همان‌طور که از نام آن پیداست، نخ‌های رنگی یا خامه‌ها، دُور دو تار چله - با دو نوع پیچش یا گره متن و آبدوزی - می‌پیچند و این روند و گردش تا انتهای اصطلاحاً رج با رنگ‌های متنوع، مطابق با نقشه و ذهنیت بافنده، ادامه پیدا می‌کند و پس از اتمام، رویش را مانند قالی‌بافی، پودکشی می‌کنند و با دفتین رج می‌زنند و همین روند تا اتمام دستبافته تداوم می‌یابد.

شناخته‌شده‌ترین ایلات بافنده شیریکی‌پیچ در منطقه سیرجان، افشار، بُچاقچی، رائینی و طایفه شول هستند. گرچه تا حدودی خوانین ایل قرائی از این تکنیک استفاده کرده‌اند، ولی در چند دهه اخیر تقریباً تمامی ایلات و طوایف - بافندگان - بافنده روستایی و شهری این منطقه، آن را به‌کار برده‌اند.

از مهم‌ترین طرح‌های گلیم شیریکی‌پیچ به راه‌راه (محرمت، خطی)، بته‌شاهی، سه‌کله، موسی‌خانی، خشتی، بندی، پنج‌ترنج / پنج‌گل، ترنج جانوری، سه‌ترنج، ترنج محرمت، گلدانی، گلدانی ترنج‌دار، گلدانی جانوری، گلدانی مرغی، گلدانی استکانی، بته‌ای، باباییگی، ترنج منبری، چشمت، خوشه‌انگوری، ارگه‌ای، بته‌کتری، شترمرغ، ترنجی، سینی، تلفیقی (ترکیبی) و ... باید اشاره کرد.

از مهم‌ترین نقوش این تکنیک به دندان‌موشی، مداخل، ستاره‌قلاب / ستاره‌بادامو، هفت‌رنگ، قُوش، خوشه‌انگوری، مرغو پشت‌ورو، نگار، دوپتو، دُمو، گل‌وبرگ‌دار / بلگه‌ای، تَرمَنو، کلاکو، غُربو، چوگون، چهارپودو، شایوو، سیبک، گل‌عباسی، زنجیره، ریزنباتو، نردبون، چهارگل، شاخ، ماه‌زنجیل، قلاب، گل‌قَمرو، ماه‌سگار، کله‌قوچی، هفت‌هشتو و ... باید اشاره کرد.

هریک از این نقوش و طرح‌ها ویژگی نمادینی از سنت، فرهنگ، باور و طبیعت منطقه را در خود دارند و از مهم‌ترین عناصر تزئین دستبافته آنجا به‌شمار می‌روند. (برای کسب اطلاعات بیشتر در مورد گلیم شیریکی‌پیچ به کتاب دایرةالمعارف گلیم شهرجهانی سیرجان از همین نویسنده رجوع کنید). ♦♦

که کاربرد این تکنیک در مناطق عشایری کرمان با کوچ و تبعید ایلات و طوایف ترک - افشار و بُچاقچی - در دوران صفویه به منطقه کرمان در ارتباط بوده و بافت آن همان روشی است که بیشتر گلیم‌های قفقاز - بخصوص قفقاز جنوبی - و آسیای صغیر به آن اسلوب بافته می‌شوند. همان‌طور که پیش‌تر نیز اشاره شد، از تاریخچه بافت این تکنیک در منطقه مستندات و اطلاعات دقیقی در دست نیست، اما «پارچه‌های کتانی پیچ‌بافی در سوئیس کشف شده که متعلق به دو هزار سال پیش از میلاد است؛ بنابراین می‌توان گفت که در آن روزگاران از این‌گونه بافت استفاده می‌کرده‌اند. بقایایی از منسوجات پیچ‌باف کهن دیگری به‌دست آمده که در پرو، مصر و ایران بافته شده است» (هال، وویوسکا، ۱۳۷۷، ۵۵). در منطقه کرمان نیز، برطبق شواهد، می‌توان گفت، تکنیک مورد اشاره در دوران صفویه با کوچ و تبعید طوایف ترک به این منطقه رواج یافته است، به‌طوری‌که بافت آن، «همان روشی است که بیشتر سوزنی‌های قفقاز و آسیای صغیر، به آن اسلوب بافته می‌شود و لفظ ترکی آن «سوماخ» است که به‌ظاهر منسوب است به شهر شماخی قفقاز» (پرهام، ۱۳۷۱، ۹۱).

افشار و بُچاقچی‌های پراکنده در منطقه کرمان، شاخه‌ای از اقوام ترک مناطق مختلف از جمله قفقاز و آسیای صغیر هستند که در دوران متمادی وارد سرزمین ایران و در دوره‌ای وارد استان کرمان شده و در مناطق بافت، سیرجان، آرزوئی و بردسیر پراکنده شده‌اند.

افشارها طی دوران متمادی وارد کرمان شده‌اند، اما قدیمی‌ترین دورانی که از ورود این اقوام نام برده شده، دوران صفویه است.

همان‌طور که پیش‌تر نیز اشاره شد؛ افشار و بُچاقچی مهم‌ترین وارثان این نوع تکنیک گلیم‌بافی در منطقه سیرجان هستند؛ بنابراین، تاریخچه این تکنیک در استان کرمان و منطقه سیرجان، به دوره صفویه برمی‌گردد.

تکنیک گلیم‌بافی شیریکی‌پیچ

تکنیک گلیم‌بافی شیریکی‌پیچ (پیچ‌بافی)، نوعی دستبافته گلیم بافت یکروست و از مهم‌ترین و شاخص‌ترین شیوه گلیم‌بافی در استان کرمان، بخصوص در مناطق سیرجان و بافت، به‌شمار می‌رود. گلیم شیریکی‌پیچ، به‌دلیل پتانسیل تکنیک بافت، ظرافت و غنای طرح و نقش، داشتن هویت و اصالت بومی، کیفیت و ماندگاری رنگ و مواد اولیه، داشتن ارزش زیباشناسانه بصری، هنری و ارزش افزوده نسبت به

- از مهم‌ترین
- طرح‌های گلیم
- شیریکی‌پیچ به
- راه‌راه (محرمت،
- خطی)،
- بته‌شاهی،
- سه‌کله،
- موسی‌خانی،
- خشتی، بندی،
- پنج‌ترنج / پنج‌گل،
- ترنج جانوری،
- سه‌ترنج، ترنج
- محرمت،
- گلدانی، گلدانی
- ترنج‌دار، گلدانی
- جانوری، گلدانی
- مرغی، گلدانی
- استکانی، بته‌ای،
- باباییگی، ترنج
- منبری، چشمت،
- خوشه‌انگوری،
- ارگه‌ای، بته‌کتری،
- شترمرغ، ترنجی،
- سینی، تلفیقی
- (ترکیبی) و ...
- باید اشاره کرد.

پی نوشت:

[۱] اغلب در منابع از آن‌ها به‌عنوان «دستبافته‌ها» یا «دستبافته‌های» به کار برده‌اند ولی این حقیر معتقدم عنوان دستبافته به‌تنهایی حالت هم مفرد و هم جمع دارد و هر نوع علامت جمع دیگر به آن، جمع مکسر می‌شود و به لحاظ ادبیات ویراستاری غلط است، بنابراین در سرتاسر این مدخل، منظور از دستبافته، دستبافته‌هاست. منظور از دستبافته در بین ایلات و روستائشینان، هر نوع محصول کاربردی که به‌عنوان فرش زیر پا و محصول کیسه‌ای - از جمله؛ توبره، خُرچین، سفره، رکعت، مفرش، نمک دان، خوره، جوال، گاله، کشک‌دان، قاشق‌دان، دکارت‌دان، چیق‌دان، گهواره بچه (اصطلاحاً نعنو یا ننو)، پوشش و تزئینات حیوانات باربر (جُل اسب و قاطر و شتر)، توشه‌دان، دست‌دان و... است.

[۲] به دستبافته‌ای که در بافت آن از ترکیب دو تکنیک گلیم‌بافی و قالی‌بافی استفاده شود، گلیم‌فرش - قالی‌بری - گفته می‌شود. امروزه بافت گلیم‌فرش در منطقه سیرجان عمومیت زیادی دارد و در تمامی ایلات و طوایف عشایری، روستایی و شهری منطقه سیرجان رایج است.

[۳] بر اساس اطلاعات به‌دست‌آمده از سرشماری اجتماعی - اقتصادی عشایر کوچنده کشور و نتایج تفصیلی در ۱۳۷۷ مرکز ملی آمار ایران (سرشماری اجتماعی - اقتصادی عشایر کوچنده کشور، نتایج تفصیلی، ۱۳۷۸، ۱۲) و (سرشماری اجتماعی - اقتصادی عشایر کوچنده ایران، ۱۳۶۵، ج. ۱: ۱)

[۴] بر اساس اطلاعات به‌دست‌آمده از سرشماری اجتماعی - اقتصادی عشایر کوچنده کشور - جمعیت عشایری دهستان‌ها در ۱۳۷۷ مرکز ملی آمار ایران، استان کرمان با بیست و یک‌هزار و نهصد و سی و پنج خانوار و صد و بیست و نه هزار و نهصد و چهار نفر، دومین استانی است که بیشترین جمعیت عشایری را در کشور، بعد از استان فارس، دارد (سرشماری اجتماعی - اقتصادی عشایر کوچنده کشور، جمعیت عشایری دهستان‌ها، ۱۳۷۸، ۵).

[۵] برای کسب اطلاعات بیشتر درباره این ایل و تکنیک شیریکی‌پیچ به مجموعه کتاب دایرةالمعارف دستبافته‌های عشایری و روستایی استان کرمان، جلد اول، دوم و سوم (مناطق بافت، رائر، ارزوئیه، بردسیر، شهراباک و سیرجان)، از انتشارات پژوهشگاه میراث فرهنگی کشور و اداره کل میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و

گردشگری استان کرمان و دایرةالمعارف دوجلدی (جلد چهارم و پنجم) دستبافته‌های عشایری و روستایی و گلیم منطقه سیرجان (زیر چاپ) به قلم عقیل سیستانی رجوع کنید.

منابع و مأخذ:

- استون، پتر اف، ۱۳۹۱، فرهنگنامه فرش شرق، مترجم بیژن اربابی، تهران: انتشارات جمال هنر، چاپ اول.
- امانی، ایرج، ۱۳۹۳، عشایر سیرجان، انتشارات مرکز کرمان شناسی.
- اخوی، احمد، ۱۳۵۵، بررسی وضع صنایع دستی استان کرمان، امکانات توسعه و نقش آن در اقتصاد منطقه، تهران: انتشارات سازمان صنایع‌دستی ایران (وزارت صنایع و معادن).
- باستانی پاریزی، محمدابراهیم، ۱۳۸۹، پیغمبر دزدان، چاپ نوزدهم، تهران: نشر علم.
- پرهام، سیروس، ۱۳۷۱، دستبافته‌های عشایری و روستایی فارس، با همکاری سیاوش آزادی، تهران: انتشارات امیرکبیر، جلد دوم، چاپ اول.
- دفتر آمار و اطلاعات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان کرمان، ۱۳۹۸، (نشانی اینترنتی: www.amar.kr.ir).
- سیستانی، عقیل، ۱۳۸۹، تهیه و تدوین بانک اطلاعات نقوش فرش و گلیم استان کرمان، طرح پژوهشی (چاپ نشده) معاونت صنایع‌دستی اداره میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری استان کرمان.
- سیستانی، عقیل، ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷، دایرةالمعارف دستبافته‌های عشایری و روستایی استان کرمان، تهران: انتشارات پژوهشگاه میراث فرهنگ کشور / اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کرمان. جلد [های] اول و دوم و سوم.
- نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۹۵ استان کرمان. ۱۳۹۶. مرکز ملی آمار ایران.
- هال، آلستر، وویوسکا، جوزه لوچیک، ۱۳۷۷، گلیم، تاریخچه، طرح، بافت و شناسایی؛ مترجمین: شیرین همایون‌فر و نیلوفر الفت‌شایان. چاپ اول، نشر کارنگ.
- نظمی، عبدالعلی، ۱۳۴۳، صنایع دستی روستایی استان کرمان، انتشارات: اداره کل صنایع روستایی و مارکتینگ وزارت کشاورزی.
- وزیر، احمدعلی خان، ۱۳۸۵، تاریخ کرمان، تصحیح و تحشیه محمدابراهیم باستانی پاریزی، چاپ پنجم، تهران: نشر علم.